

IVANA HOLZBACHOVÁ

SPENGLEROVO POJETÍ POLITIKY V DÍLE DER UNTERGANG DES ABENDLANDES

Spenglerův *Der Untergang des Abendlandes* měl několikery účel. Měla to být morfologie světových dějin, která ovšem nebyla zamýšlena jen jako popis postihující skryté stránky historického vývoje, nýbrž také jako nástroj k předvídání dalšího vývoje západní kultury a k určení místa a úkolu západního lidstva a především Němců v budoucnosti. Proto bude účelné seznámit se s některými Spenglerovými pojmy, s nimiž chtěl tento ambiciózní úkol splnit. Je to nejprve sám pojem politiky, pak pojem těch útvarů, jejichž prostřednictvím se politika uskutečňuje (národa a státu), dále subjektů politiky ať už kolektivního (stav) nebo individuálního (státník) režimu, s nímž se musí končící civilizace vyrovnat (demokracie), a teprve pak se můžeme ptát po úloze Němců v této situaci a konečně po Spenglerových politických názorech.

Politiku Spengler považuje za neoddelitelnou od dějin vyspělého lidstva, proto jsou také pro něj politické dějiny jedinými skutečnými dějinami. Politika patří k tomu, čím lidé (národy, státy) žijí. Proto Spengler pochybuje o roli teorie. Tvrdí, že teorie politiky je nesmysl: politika se dělá, nevymýšlí.¹ Nicméně teorie politiky existuje, a to především v období civilizace. Je nutnou základnou stranické politiky, tj. opět politiky v té formě, kterou dostala v civilizaci. Ovšem i když teorie politiky existuje – a ať už si myslí její tvůrci cokoli –, není důležité, zda je učení pravdivé nebo ne; důležité je, aby bylo účinné. I tak však po určité době politická teorie – jako ostatně každá teorie – začne lidi nudit. Spengler se domnívá, že vláda teorie se prosazovala především v minulosti a že jejím nejkrajnějším, protože nejracionalističtějšíms důsledkem byl marxismus. V současnosti vláda teorie končí.²

Politika jako taková je podle Spenglera možná jen v množném čísle, tj. jako politika mezinárodní. Avšak přirozeným rasovým vztahem mezi národy je válka. Proto Spengler vidí původní spřízněnost mezi politikou a diplomacií, i když uznává, že ctižádostí diplomata je nepoužít válečných prostředků. Spengler by souhlasil s tvrzením, že politika je válka vedená jinými prostředky. Souhlasil by

¹ O. Spengler: *Der Untergang des Abendlandes* II, München: Beck 1922, s. 548.
² *Tamtéž*, s. 567-569.

s tím už proto, že se domnívá, že cíl války a politiky je totožný: růst vlastní životní jednotky na úkor druhých.³

Spengler se zmiňuje i o vztazích mezi politikou a hospodářstvím, ale jen příležitostně. Připisuje hospodářství ženské stránce kultury, kdežto politiku mužskému elementu,⁴ ale poukazuje také na jejich těsné spojení. Zpočátku jsou politika a obchod neoddělitelné, později jsou náhradou války jinými prostředky.⁵

Národ má u Spenglera dost společného s rasou. Lze dokázat, že rasa u Spenglera neexistuje v darwinovském smyslu. Je to spíš něco nepochopitelného, živoucího, něco ovšem, co je nabito hodnotovým obsahem. Rasa je to, co je silné, hodnotné. Podobně lze charakterizovat i národ, i když zde u Spenglera ustupuje biologická stránka do pozadí a do popředí se dostává cit a (iracionální) přesvědčení.

Národy se uplatňují zejména na úrovni kultury, a tam jsou to takové národy, které tvoří státy.⁶ „Národy jako státy jsou proto vlastními silami všeho lidského dění. Ve světě jako dějinách není nad nimi nic. Jsou osud.“⁷ Právě z tohoto důvodu může Spengler také tvrdit, že „dějiny státu jsou fyziognomikou, a ne systematickou“.⁸ Patří tedy legitimně do Spenglerova projektu popisu světových dějin a nelze na ně aplikovat metody vlastní pozitivistickým vědám.

Spenglerovo pojetí státu je „kvalitativní“ i z jiného důvodu. Na daném území nepatří ke kulturnímu národu všichni obyvatelé, nýbrž jenom ti, kteří svou příslušnost k národu cítí nejvíce, tj. nejprve šlechta a později měšťanstvo. Neexistuje kulturní národ, který by byl totožný se vším obyvatelstvem.⁹

To už nás přivádí ke Spenglerovu pojetí stavů. Když Spengler píše o stavech, snaží se je odlišit od jiných útvarů, především kast a profesních skupin. Pojem kasty se podle jeho názoru objevuje v každé kultuře až v pozdním období civilizace, zatímco stav patří do období raného – dětství kultury. Stav není možno ztotožnit ani s profesní skupinou.¹⁰

Stát je podle Spenglera stavovským státem v tom smyslu, že v každém státě vládne jen jediný stav a z něho opět jen menšina neaktivnějších jedinců. Spengler rozlišuje stavy podle nadání k politice. Nejnadanější je podle jeho názoru šlechta, méně kněžstvo a u „třetího stavu“ se politické nadání projevuje už jen velmi málo. Přitom je nutno rozlišovat mezi skutečnou vládou a vládou na papíře, tj. zkoumat, kdo má ve státě skutečnou moc.¹¹

Spengler tedy jako stavy uznává formálně šlechtu, kněžstvo a měšťanstvo. Ale skutečným stavem je pro něj jenom šlechta. To se projevuje už v tom, jak proti sobě staví první dva stavy, šlechtu a kněžstvo.

³ *Tamtéž*, s. 549-550.

⁴ *Tamtéž*, s. 590.

⁵ *Tamtéž*, s. 594.

⁶ *Tamtéž*, s. 468.

⁷ *Tamtéž*, s. 448, zdůraznil O. S.

⁸ *Tamtéž*, s. 459.

⁹ *Tamtéž*, s. 206-207.

¹⁰ *Tamtéž*, s. 410-411.

¹¹ *Tamtéž*, s. 457-458.

Šlechta je podle Spenglera vlastním stavem. Je něčím, co Spengler označuje jako vyšší rolnictvo. Z rolnictva vzešla, má podobně jako ono silné spojení s půdou, ale především se vyznačuje ušlechtilou krví a rasou. Šlechta a rolnictvo se podle Spenglera v každé kultuře jeví ve formě pohlaví, tj. jde o to, kolik rasy mají jejich ženy. Čím více jsou světové dějiny pravější a rasovější, tím více se stýká osobní a veřejný život. To je podle Spenglera vidět jak na dynastickém principu, tak na pojmu velké historické osobnosti. To všechno jsou ovšem vlastnosti, jimž se kněžstvo vymyká. Spengler chápe pojem kněžstva značně široce, takže se mu do něj cum grano salis vejdu i filozofové a všichni ti, kdo se zabývají ideologií. Spojuje je to, že patří ke stavu bdělosti (vědomí) a věří ve věčné pravdy. Navíc se kněžstvo odvrací od ženy a od soukromého života. Zatímco šlechta patří do oblasti bytí, dějin, tradice a je symbolem času, kněžstvo se poji k významu a k přírodě a je symbolem prostoru.¹²

Spengler vyjadřuje rozlišení stavů i jinak, ale smysl zůstává stejný: Šlechta je pro něj stav v původním slova smyslu. Mohli bychom říci, že je to jediný pravý stav. Kněžstvo charakterizuje jako proti-stav a třetí stav jako ne-stav. Ten si zasloužil tuto charakteristiku proto, že ve své pozdnější formě vystupuje proti stavovskému principu jako takovému: „Zavrhuje všechny rozdíly, které nejsou oprávněny rozumem a užitečné, ale kromě toho sám znamená něco, a to zcela jasně: je to *městský život jako stav* protikladný venkovskému; je to *svoboda jako stav* proti vázanosti.“¹³ V tomto smyslu ovšem třetí stav není zbytkem původních stavů, nýbrž zahrnuje celý národ.

Přibližně v této situaci přichází civilizace, tj. pozdní fáze vývoje kultury, která však tím, že zavede pojem čtvrtého stavu, třetí stav zničí. Čtvrtý stav už není stavem ani v omezeném smyslu, v jakém jimi jsou kněžstvo a měšťanstvo, nýbrž je masou. A masa je to, co je charakteristické pro rozpad kultury, je výrazem dějin, které přecházejí v nedějinné, je radikálním nic.¹⁴

To je ovšem situace, která nastává na Západě až v 19. a především ve 20. století. Od svého vzniku kolem roku 1000 musí západní – faustovská – kultura prodělat lenní zřízení, které je nejvíce spojeno s půdou a krví, pak následuje zřízení dynastické a teprve v 17. stol. vzniká rovnováha mezi městem a venkovem, moc peněz vytlačí původní stavy a vzniká národní stát. Pojem „stav“ začíná být nahrazován pojmem „národ“. To ovšem nevzniká naráz. Odpor původních stavů proti těmto změnám vyjadřuje podle Spenglera fronda¹⁵ – šlechtické povstání proti vznikajícímu absolutistickému státu. Toto povstání však nebylo úspěšné. V druhé polovině 17. stol. tak byl podle Spenglera vytvořen stát, který byl v západní kultuře obsažen jako možnost a byla dosažena výše státní formy, která už nemohla být překročena a dokonce se nemohla nadlouho udržet.¹⁶

Tím vzniká nová situace, končí raná kultura a to se projevuje právě v obsahu politického boje. Pro ranou politiku všech kultur jsou podle Spenglera vůdčí síly

¹² *Tamtéž*, s. 414-416.

¹³ *Tamtéž*, s. 444, zdůraznil O. S.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 445.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 479.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 486.

pevně dány. Ale jakmile moc přebírá měšťanstvo, stává se politická forma předmětem boje. Zatímco se před tím uznávala, nyní má být tvořena.¹⁷

S tím je spojen i vznik politických stran. Ty považuje Spengler za čistě městský jev. Politická strana je spojena s ideálem rovnosti. Neuznává stavovské ideály, nýbrž zájmy povolání.

Vedle stavů a stran existují i třídy. Ty však v podstatě nepatří k politice. Vznikly totiž z jiné sféry skutečnosti – z hospodářství, zatímco stavy patří do sféry politických dějin. To je důvod, proč Spengler kritizuje pokusy chápat třídu (proletariát) jako politický stav.¹⁸

I když Spengler rozlišuje mezi stavy i pokud jde o jejich politické nadání, skutečným politikem je pro něj především jedinec. „*Politické nadání množství není nic jiného než důvěra ve vedení.*“¹⁹ Proto se zabývá i osobností státníka. Jeho výroky v této oblasti pouze potvrzují jeho důraz na iracionální a zároveň symbolické v dějinách. Skutečný státník je zosobněnými dějinami. Nevzniká vzděláním – politice se nelze naučit na základě nějaké teorie, nýbrž pěstěním. Nejlepšími diplomaty jsou podle něho děti, protože v nich se kosmické prosazuje bezprostředně.²⁰ Státníky však obvykle bývají dospělí. Stávají se jimi však pěstěním, rozvíjením těch vlastností, které už mají vrozené.

Úkolem státníka jsou dvě věci: Má udělat něco sám, ale má také vytvořit tradici. Díky tomu se vytváří vypěstovaná menšina – rasa, společenství nikoli rozumu, nýbrž krve. V ní pak „jde všechno samo“. Díky státníkovu působení je tak možno nahradit velkého politika velkou politikou.²¹ V tomto smyslu je také státník vychovatelem – především tím, že dává příklad dalším lidem.

Důraz na jedince je patrný také při Spenglerově líčení osudů demokracie a parlamentarismu. Parlamentarismus je podle něho pokračování buržoazní revoluce jinými prostředky. Je to forma, která je vlastní pouze západní kultuře – je to aplikace principu závislosti na nekonečnu v oblasti politiky. Zároveň je ale parlamentarismus přechodem k období vlády velkých jednotlivců. Jakmile je ho dosaženo, nastává jeho úpadek: Měšťanstvo – „nestav“ – dosáhl svého cíle a nyní se rozpadá na zájmové skupiny.²²

Jde tu také o to, že v tomto období (civilizace) se do popředí dostává moc peněz. Spengler tvrdí, že čím všeobecnější je volební právo, tím menší je moc voličstva. To se ukazuje za prvé možností manipulovat veřejným míněním a také tím, že peníze disponují úřady, které se tak na nich stávají bezprostředně závislými.²³ Výsledkem je, že parlamentarismus a demokracie přecházejí ve formu césarismu, přičemž však césarové musí bojovat právě s diktátorskými mocemi peněžního hospodářství.²⁴ Vnější formy demokracie zůstávají zachovány, ale

17 *Tamtéž*, s. 560-561.

18 *Tamtéž*, s. 598-599.

19 *Tamtéž*, s. 552, zdůraznil O. S.

20 *Tamtéž*, s. 549.

21 *Tamtéž*, s. 555-556.

22 *Tamtéž*, s. 517-518.

23 *Tamtéž*, s. 570-572.

24 *Tamtéž*, s. 583.

skutečná moc se stěhuje do soukromých kruhů a volby se stávají komedií: „Penězi ničí demokracie sebe sama po tom, co peníze zničily ducha.“²⁵

Vláda peněz se prostupuje s vítězí tendencí k vládě jednotlivce. Spengler nevěří v možnost vlády většiny v jakékoli formě. Ve státě vládne vždy menšina. Avšak „forma vládnoucí menšiny se *nezadržitelně dále* vyvíjí *od stavu přes stranu ke družině jednotlivce*“.²⁶ To opět znamená přechod k politické formě césarismu: nemizí pouze liberalismus a strany jako forma vůbec. Na místo pravé stranické politiky, která se řídila národními ideály, nastupuje soukromá politika, nebrzděná vůle k moci několika silných (rasových) jednotlivců. Objevuje se družina, která má svého pána. Demokracie byla od svého počátku jen teoretickou fikcí: „Demokracie zůstane v hlavách a na papíře, nebudou-li mezi jejími zastánci pravé panské povahy, pro něž není národ nic než objekt a ideál nic jiného než prostředek, jakkoli často si to ani neuvědomují.“²⁷

Tímto způsobem popisuje Spengler rozklad demokracie a to je také pro něj východiskem k tomu, co považuje za úkol pro německý národ: prosadit se v této době a uskutečnit možnosti, které v ní jsou ještě otevřené. Z celé Spenglerovy koncepce dějinného vývoje vyplývá, že tyto možnosti jsou značně omezené a v podstatě se blíží nutnosti. Jsou to Němci, kdo mají naplnit a dovršit osud západního lidstva, a to ve formě autoritativní vlády.

K tomuto závěru dospívají komentátoři Spenglerova díla ve druhé polovině 20. století. Např. A. M. Koktanek ve Spenglerově životopise tvrdí, že úspěch *Der Untergang des Abendlandes* byl založen na nedorozumění; dodejme, že ostatně na nedorozumění velice pochopitelném: Spenglerova koncepce byla vykládána v souladu s otřesem hodnot po první světové válce a zánik císařského Německa jako počátek zániku Evropy. S tím souhlasí i D. Felken, který poukazuje na to, že Spengler ještě v momentu, kdy vyšel první díl *Der Untergang des Abendlandes* (1918), věřil ve vítězství Německa.²⁸ Sám Spengler se proti takovému výkladu rozhodně staví ve spisku *Pessimismus?*²⁹ Zánik císařského Německa umožní Němcům věnovat se svým civilizátorským úlohám bez sentimentálního ohlížení se na zastaralou kulturu a tradice.³⁰

S tím svým způsobem souhlasí i A. Kořakowski, když zdůrazňuje Spenglerův zájem o politiku současného Německa. Značná část Spenglerovy aktivity i jeho díla je podle něho spojena s problémy fungování Německa v současném světě. Rovněž *Der Untergang des Abendlandes* měl být základem formování kultury, historie a politiky současného Německa a spolu s jeho dalšími spisy *Preussentum und Sozialismus* (1919), *Neubau des deutschen Reiches* (1924), *Jahre der Entscheidung* (1933) může být chápán jako výraz německého

²⁵ *Tamtéž*, s. 582.

²⁶ *Tamtéž*, s. 565, zdůraznil O. S.

²⁷ *Tamtéž*, s. 570.

²⁸ D. Felken: *Oswald Spengler (Konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur)*, München: C. H. Beck 1988, s. 238.

²⁹ Byl opublikován v *Preussische Jahrbücher*, Berlin 1921, t. 184.

³⁰ A. M. Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, München: C. H. Beck 1968, s. 214.

mesianismu první poloviny 20. století.³¹ Doporučuje číst Spenglera jako jednoho z mystiků „německé ideologie“.³² Spenglerova teorie tu plnila roli mýtu a vzhledem ke Spenglerovým názorům na roli teorie se lze domnívat, že Spengler se takové roli asi nebránil. A víc než to. D. Felken totiž mnoha případy dokládá, že Spengler se cítil být povolán do tehdejší německé politiky zasahovat, přinejmenším jako rádce budoucího „césara“.

Spenglerovy názory významně spoluvytvářely intelektuální a politickou atmosféru Německa v období mezi dvěma světovými válkami. Není se tedy co divit, že dodnes existuje živá diskuse o tom, zda Spengler patřil k těm, kdo sympatizovali s fašismem, nebo ne. Že se situoval na pravou stranu politického spektra je více než jasné. Jeho důraz na civilizátorskou roli Němců, na roli osobnosti, na válku, i jeho iracionalismus nabízely řadu prvků, z nichž mohl fašismus čerpat. Jak jsme viděli, Spengler patřil ke kritikům demokracie. Viděl a předjímal potíže, s nimiž se tato forma vlády setkává v době rozvinutého peněžního kapitalismu. Byla to však kritika zprava. To naznačuje i název Felkenova životopisu Spenglera – *Oswald Spengler, konservativer Denker zwischen Kaiserreich und Diktatur*.

Na Spenglerův postoj k fašismu se však názory liší. Např. A. Kołakowski se spíše kloní k závěru, že Spengler měl k fašismu velice blízko,³³ zatímco A. M. Koktanek je poněkud rezervovanější. Jak v doslovu k *Der Untergang des Abendlandes*, tak v samostatném Spenglerově životopise odmítá ve Spenglerově myšlení vidět prefašistické prvky. Souhlasí s názorem, že Spengler patřil do proudu konzervativního myšlení, avšak dokazuje, že s fašistickou politikou a s Hitlerem jako vůdčí osobností německé politiky nesouhlasil. Dokumentuje to mj. na spisu *Deutschland in Gefahr* (1933), kde sice opakuje tezi o světodějně úloze Německa na přechodu světa k civilizaci, ale zároveň implicitně kritizuje fašismus a explicitně jej prohlašuje za přechodný jev.³⁴ Na Spenglerovu averzi vůči Hitlerově hnutí poukazuje i Felken, konstatuje však, že silně autoritativní režim s inteligentnějším vůdcem a bez lidové antisemitského zabarvení by mu byl velmi sympatický. Poukazuje rovněž na Spenglerovy sympatie vůči Mussolinimu.³⁵

Nejsem kompetentní k tomu, abych rozsuzovala tento spor. Nepochybným se zdá, že Spengler svým iracionalistickým pojetím světových dějin vyrůstal z atmosféry konce 19. a počátku 20. století, atmosféry, která už obsahovala jisté pesimistické tóny, které Spengler vyjádřil a svým způsobem transformoval do víry ve světodějný význam německého národa. Z toho všeho mohl fašismus čerpat, bez ohledu na to, že např. Spenglerův pojem rasy nebyl čistě biologický a bez ohledu na jisté rozdíly v politických názorech.

³¹ A. Kołakowski: Úvodní studie, in O. Spengler: *Historia, kultura, politika (Wybór pism)*, Warszawa: PIW 1990, s. 5.

³² *Tamtéž*, s. 17.

³³ A. Kołakowski: Úvodní studie..., s. 22.

³⁴ A. M. Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit...*, s. 441.

³⁵ D. Felken: *Oswald Spengler...*, s. 211.

SPENGLER'S CONCEPTION OF POLICY IN DER UNTERGANG DES ABENDLANDES

The author deals above all with the analysis of the concepts, which were used by Spengler in his main work for the characterizing of policy. It is at first the concept of the very policy, then the concept of these forms by which the policy is realized (nation and state), then the agents of policy: collective agent (state) as well as individual agent (statesman), the régime with which the ending civilization must be adjusted (democracy). Only after clarifying of these concepts we can ask for the role of Germans in the ending stage of the Faustian culture and at last for Spengler's political opinions.